

10-44253399

ПАРИГРАДСКА ПАТРИЈАРШИЈА

И

ПРАВОВАБЪЕ У ЕВРОПСКОЈ ТУРСКОЈ

РАЗМАТРАЊА У ПРИЛОГ РАСПРАВИ ЦРКВЕНО-ПРОСВЕТНОЈ
ПИТАЊА У ЕВРОПСКОЈ ТУРСКОЈ

ОД
КОСТАДИНА

*О његов ђака његова његова
ко има уши да чује, нека чује.
166. Матеја, XI, 16.*

БЕОГРАД

У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ КРАЛЕВИНЕ СРБИЈЕ
1895

1889

ПРЕГЛЕД

I. Услови најновијих промена на патријаршијском престоју; црквени расцеп међу православнима у Европској Турској и његови узроци.	1
II. Како су постале автокефалне народне цркве на Балканском Полуострву. Судбина словенских цркава наспрам грчких после најезде турске. Укинуге свију автокефалних цркава у Европској Турској.	8
III. Црквене повластице у Турском Царству. Стање цркава и школа у православних Грка у половини XVIII века, при укидању Цетске Патријаршије. Два пута која су била одговорна Великој Цркви кад је прихватила српске епархије.	15
IV. Стварно стање нових фанарских владика по српским епархијама. Како су мишљење о свему прчком народу они створили међу Србима и Бугарима. Овађање автокефалне цркве у кнежевини Србији. Значај и последице тога корака	23
V. Поступно исправљање хришћанског стања и буђење народности међу Србима и Бугарима по Турској. Сукоб бугарски са грчком искључивошћу на пољу цркве и просвете. Тражење Бугарске Автокефалне Цркве и постанак садашње Бугарске Цркве. Злоупотребе цркве удрожене паралелним злоупотребима бугарским.	31
VI. Којим се начином може изравнати расцеп цркве православне у Европској Турској	40
VII. Призив Његовој Светости Ангиму VII при ступању на престо.	45

BIBLIOTEKA ISTORIJSKOG INSTITUTA CRNE GORE
PODGORICA
Inv. br. 244/2010

I.

Незаситни прохтеви честољубља или уског патриотизма непрестано потресају престо Васељенске Цркве у Цариграду, и пре кратког времена доведоше на ново до једне личне промене. Доскорушњи врховни управник Васељенске Цркве, Неофит VIII, при пуној снази и при пуном здрављу, тек пре три године доведен на узвишено своје место, би смењен путем оставке коју је тешко објаснити и определити. Неофит VIII повлачи се у приватни живот, где се већ наводи један од његових претходника, Јоаким III.

У vrlo краткој времену нешто више од десетак година, од четворице патријарха који заузимаху Васељенски Православни Престо, два су с тога места одступила, а друга су двојица смрћу завршила мисију која им је с призивањем Светог Духа поверена била.

Најновија промена на Васељенском Православном Престолу дошла је изненада. О узроцима, који су је изазвали, различито се говорило.

По версијама које нико не спори, главни су узрок оставци Неофита VIII различите дубоке неугодности између њега и фанарских саветника који с њим деле старање о управи Васељенске Цркве.

Једни су говорили да су фанарски саветници ради били да патријарх отвори јачу акцију против шизматичке Бугарске Екзархије, те да поради да се помоћу заједничке радње свију самосталних православних цркава екзархија поврати

у канонско подручје Цркви Васељенској; да је Неофит VIII био отворено пристао на тај рад, али да је допустио противноме мишљењу Портином, те да није у тој ствари извршио у патријаршијском савету смињене кораке.

Други су уз то тврдили да је патријарх, у јуну 1894, онда када је краљ Александар I походио Цариград, обећао Краљу да ће учинити што треба да се задовоље давнашња права и давнашње жеље православних Срба у Турској, те да се епархијама српске народности поставе за владике спремни синови исте народности, који би се с више воље заузели за ужасно запуштено црквено и просветно стање православних Срба у Турској. Кажу да је краљ Александар уверавао патријарха, да Порта овоме неће чинити никаквих препрека, пошто је православних владика српске народности било и у овом истом веку под Патријаршијом Цариградском,¹ а све до 1766 налазила се под влашћу турском и Пешка Патријаршија, с познатим аутономним правима која Турци немудроманским верама редовно одобравају. Ми не знамо шта је разговарао краљ Александар с патријархом, али се о томе прошлого лета много писало по новинама и говорило по народу, и кажу да је међу фанарским саветницима овај посао подигао против Неофита VIII велико нерасположење, које је, уверавају нас, знатно суделovalo да се догера до његове оставке. Врло брижљива фанарска господа понашала су се, зар, да Неофит не би неком приликом и извршио штогод од онога што се говори да је био обећао краљу Александру.

Али кад се први узрок, о акцији против Бугарске Епархије, који смо горе назначили, спореди с овим другим што га сад изложисмо, опажају се међу њима противности, бар по ономе како ми те узроке разумевамо. Тота ради је тешко изнаћи шта су управо ради фанарски саветници који с признаним Светим Духом бирају патријарха, да му после без обзира и на Опа и Сина и Светог Духа чине рад немогућним.

¹ Никде ће се, на свом месту, навести који су Срби и кад заузимали епископске положаје и после 1766 год.

Ево у чему су оне противности.

Ако би се хтелo да се у своје природне границе, тј. у кнежевину Бугарску, узбуја Бугарска Ексархија — посао потпуно могућан, за који је сама Ексархија доста земљишта спремила — једини би пут за то био у либералнијем понашању према заосталима под Васељенском Црквом Словенима. Углављање узрока увек углавља и последицу. Ако Бугарска Ексархија и захваљује свој постанак политичким назорима руске дипломатије и Високе Порте међу 1856—1870, она опет не би постала, да није било унутрашњих оправданих узрока, познатих ждаби на рђав избор грчких владика и на њихову небрежљивост у дужностима супрам просвете народне, које су из раније распалиле узбуну међу народом. Да се то у тај мах није догодило, и да се бугарско-грчко црквено питање није свршило бугарском шизмом, него нарављањем, уз либералније попуштање Велике Цркве — црква би Бугарске Кнежевине постала према Патријаршији оно што су постале једна за другим цркве у Србији, у Грчкој, у Румунији, или на посетку оно што је сад црква у Русији и Херцеговини. Да се онда није догерадо до шизме, не би столица Цркви Бугарској остала у Цариграду, нити би епархије у кнежевини и епархије у Турском Царству остале под једном истом управом.

Али кад би се то хтелo у Цариградској Патријаршији — зашто би се онда појављивало неоправдано незадовољство против и најмање добре воље коју би показао Неофит VIII да задовољи православне Србе у Турској и да, по показаним начелима, спречи међу њима распаљивање покрета који је сличан ономе којим је у овоме веку створена Бугарска Ексархија? Зашто би се заборављало да се, већ по самим идејама века у коме живимо, пут напретка увек налази у средствима либералне толеранције, а не у средствима једностране искључивости, којима су се, изнајпре, Грци борили против Бугара, а којима се, данас, Бугари боре и против Грка и против Срба?

Осим овога пута толеранције, који ми једини ефикасно

за истинит, има до душе још један пут, у ком се може бити и налази оно што стално доводи у сукоб мишљење патријархоно са мишљењем фанариота. Тај је пут чисто и просто васпостављање стања које је владало пре установљења екзархије, без обзира на све што је пре и после тога било. То је просто конзервативно тражење онога што је постојало раније (*status quo ante*).

Ми ћемо, даље, навести како су се на Балканском Полуострву тецајем векова одвијале автокефалне цркве. Ма да се и у Византијском Царству кроз сав Средњи Век одржала автокефална столица Архиепископије Охридске, у Цариградској се Патријаршији непрестано тражило да се цркви православној у византијским областима Балканског Полуострва створи јединство. Али су многе прилике ипак помагале да се све до 1767 та трагња са свим не изврши.

Истом турско-аустријски ратови с краја XVII и с почетка XVIII века спрелили су земљиште неповерењу и сумњама, којима се, на последку, у Цариграду успело да се 1766 по други пут укине обновљена Пећка а 1767 год. и Охридска автокефална црква. Цариградски Патријаршијски Престо тако под Турцима дође до области, каквом није владао ни у најбоље време Византијског Царства. Од Црног Мора до Јадранског; од румунских Карпата и од Дунава до Цариграда, а од Саве до Солуна пружала се поновита област, за коју је фанар давао првосвећенике.

Чудна је иронија историјске судбине, којом је добра срећа Васељенског Православног Престола мало по мало чврсто везана за срећу и опстанак једнога нехришћанског царства. Али тако поста, и тако оста од 1766 у напредат.

Кад с почетком нашега века поче покрет народни, како се која држава одвајала од Турске, тако се с њоме и црква одвајала у самосталну од патријаршије цркву. И како је која од држава, од Турске одцењених, јачала и ширила се, тако се крњила и смањивала област Турског Царства и област Васељенске Цариградске Патријаршије.

Фанарске владике, које су некад јахале на скупоценим хаљовима, опкољене мошницама и двором, данас се, потпуно демократски, служе локалним саобраћајним средствима у Цариграду, и живе из дана у дан скромније.

Али с променом живота, традиција се није променила; и уз промене оконости тактика је остала иста.

У староме Византијском Царству (по службеном називу Источно-Римском) нити је било Царство Грчко, нити се оно тако звало — па се опет по средишту давало обележје и брајевима.

Васкрел одломак Источно-Римског Царства, брајевина Грчка светли данас патриотима грчке народности као звезда преходница бољих времена. И ако су се од 1766 до 1830 сви интереси скупљали у фанару, као у представнику става државног средишта, од 1830 фанар се предао Атини, чекајући куда ће од онда упутити сувремена провећена демократија.

Па ако је пређе погрчавање ишло у прилог интересима фанара, од 1830 оно иде у прилог патриотским аспирацијама нових Атиняна. Тактика се, свакако, није морала менјати, ако су победе промене, јер је сврха остала без икаквих промена.

Али кад је покрет једном отпочео; кад су Срби, Грци и Румуни у главном задовољени државама и правима — дошли су на ред Бугари. Не имајући у онај мах другог изласка, нашло се да се они могу задовољити о трошку патријаршије, и тако је постала Екзархија Бугарска. Место одобрења и наравнања, од Велике Цркве дође анатема; место автокефалности — наста шизма.

Тако се, после намирених пуних сто година, опет расцепи јединство црквене управе у турским областима Балканског Полуострва.

То су преходни добајаи којима се мора објаснити и осветлити питање о ономе шта би данас ради, и чему данас теже фанарски саветници.

Када не маре, како изгледа, ни за то да се Турској подчинени Срби задоводе, значи ли то да хоће уништење екзархијске власти изван Бугарске?

Када цркви у Грчкој и цркви у Србији и цркви у Црној Гори, у Румунији па и у Босни и Херцеговини, која се такође одавојила, ништа друго није даго до оно што је у државним границама именованих држава и области, мисле ли фанарски саветници да траже пута којим би се спречио да једина Бугарска Црква има под собом толике епархије изван Бугарске?

Али жели њихова остаје у вечитом нескладу са средствима која су они вољни да извршењу њеном посвете.

Просто јединство власти, с монополом свију користи за грчке фанарске породице, немогућно је данас воспоставити. Ако пак јединство власти не би значило јединство у искључивом монополу за грчке породице: ако јединство праводлавне управе у турским областима на Балканском Полуострву не би значило јединство грчке народне пропаганде — нашло би се доста људи који би се за то јединство заузели. И пошто би се једнакој осуди подвргле како грчке тако и бугарске злоупотребе црквене управе, употребљене као покривало за искључиву народносну пропаганду, — то би се јединство цркве у Европској Турској заиста и постигло.

Јер данас, после екзархијске шизме, могу ли Грци повратити оно што су незаконито изгубили просто голим упорством, које као да заступају фанарски саветници?

На то се питање не може повољно одговорити. И ако патријарси, који су овим сукобом присиљавани на оставке, мисле доиста противно, у духу толеранције, њихове би мисли пре могле повести угодном свршетку.

Ако ли Грци, с правом Патријаршије у својим рукама, наставе и према Србима и Румунима Европске Турске оно чим су раније од бугарских и српских племена сами створили Екзархију, мира у цркви бити неће, тзванице ће се наставити, и ако се и не створи нова екзархија, ако се и не воспостави Пећка и Охридска Патријаршија, незадовољне

ће епикхије тражити све друге начине да узобију искључиву теократску грчку управу. А пошто уз ту управу нема ни какве државне силе, јер се Висока Порта мора руководити својим државним интересима, који се с овим тежњама не слажу, патријаршија, путем година упорства, неће никад успети да поврати што је изгубила, него ће тим начином рада само већма лињати се и опадати, докле се силом ободности сама негде не распрсне и нечем паметијем место не уступити.

Ми не знамо шта заступају патријарси који су одступили. Али ако они не мисле да се јединство цркве тражи и налази само у јединству грчко-народне пропаганде; ако они мисле да би јединство православља, с више толеранције, могло тражити у исправљању оних погрешака које су некада изазвале грчко-бугарски сажаљења достојни расцеп — њихове мисли би биле радосно поздрављене и прихваћене од свију пријатеља православља изван шовинистичких кругова грчких и бугарских (који се налазе у једној истој завојани, ма да су у противоборству један с другим).

Ови листићи намењени су да унесу нешто светлости у ово питање, живо везано за политичку судбину балканских народа. Њих казује у перо љубав према православљу и према словенској народности под једнако топа. У њима се хоће да потражи како су се данашње неугласице исправљале у ранијим временима; зашто су, после повраћањег јединства цркве у Турском Царству, 1766—7, на ново избиле старе неугласице, и којим би путем Цариградска Велика Црква најлакше могла да послужи како својим дужностима Васељенске Православне Цркве тако и интересима црквене слоте, коју не могу да не желе сви пријатељи вере.

II.

Пошто се хришћанство раширило по целом Балканском Полуострву, и пошто су буре народнога и племенскога сећања показале свој резултат у народним државама с тежњом независности наспрам Цариграда — одмах се започело и питање о самосталним црквама. На западним странама полуострва већ се налазило црквено автокефално средиште Јустинијане Приме (потом, Охридска Архиепископија), коју је још Јустинијан године 535 установио, те је тога ради трење било слабије, и несугласице су мање избијале на видику. На истоку пак Бугарско Царство, у највећој политичкој опреси с Царством Византијским, дође у сукоб ради цркве тако рећи онога часа кад се у њему хришћанство утврдило.

Борис, знаменити бугарски владалац, прими крштење 864. И одмах за тим искочи питање од кога ће зависити ново-основана хришћанска црква његова царства, и како ће цариградски патријарх, сам под утицајем најглавнијег сучарника Борисова, имати под својом руком црквене подваре и цркву у покрштеној Бугарској. Из те неприлике понигде је што се Борис 866 обраћао с неким питањима Папи у Рим, тражећи наслона на његову цркву, од које с политичке стране није имао шта зетис. Цариградским круговима онет није могло поднети да се Рим, с којим су они одавно имали твора о питањима црквене власти, утврђује у тако непосредној близини Цариграда. Тота ради 870 пристану да се у Бугарском Царству оснује самостална црква. Тада би рукоположен Бугарима први автокефални архиепископ, и с њим 10 епископа.

Тада се неким начином установи начело, по коме ће се у наредним расправљати спорови, кад наступи у православној области једнога црквенога подручја овојена државна власт, са посебним тежњама.

Ти су случаји од 870 у наредним, нарочито с другом половином XII века, почели наступати тим чешће, што се Византијско Царство, поколебано крсташком окупацијом од 1204, клонило своје независности наду. У свима приликама наглашавала је природна тежња, да се с одавањем државе одаваја и црква, и да су се границе црквенога подручја непрестано изједначаваде и подударале с границама државнога подручја. Промени подручја државнога редовно је, тога, следовала и промена подручја црквенога. Тако су епархије свију оних области, које су се после налазиле час под Цариградом, час под Бугарском, а час под Србијом, мењале заједно с променом политичке власти и власт црквену. Од тога су, такође по народитим узроцима, биле каткад изузете области црквенога подручја архиепископске охридске столице, али не увек. Скоро је објављен један знатан део преписке архиепископа охридског Димитрија Хоматинског. Из те се преписке види да је бугарски цар Асен II, кад је био заузео и међу 1230—1246 г. држао северну Македонију с Охридом, био изменио и грчке пређашње владике у тим преједима, заменивши их бугарским, ма да су области те припадале архиепископскоме подручју охридскоме.

Кад је дошло време да и српска држава ојача, те се показала потреба да се и она одавој, српске су се области затекле у подручју Охридске Архиепископије, у коју су оне од старине припадале по своје географској положају. Очејидно је да Охридска Архиепископија није марила да се Српска Црква из њенога подручја одаваја и да своје самостално подручје образује.

У оно време кад се свети Сава (1218—19) прихватио да ово питање за своју отаџбину расправи, на Балканском је Полуострву био овакав положај. Источно-Римског Царства није било на Балканском Полуострву. Латински крсташи са

запада заповедали су у Цариграду. Срби и Бугари имали су своје државе. Јужне приморске земље полуострва, заједно с главним областима садашње краљевине Грчке, биле су у рукама крсташких западних племића. Грчку или византијску државну мисао прихватили су и подигли епирски деспоти, основавши државу која се са Србијом граничила са северне стране. Прави пак носилац титуле и мисли Источно-Римског Царства нашао се у Малој Азији, с јужне стране Мраморског Мора, где се још нешто области задржао од пређашњег царства. С источно-римским царем одделио се био и васељенски патријарх цариградски у нову привремену престоницу Никеју. Балканску престоницу држали су, дакле, Латини, а Балканско Полуострво било је у ствари распарчано и остављено само себи. Цара се није знало на њему.

Таке су биле политичке прилике у којима је дубоки политички ум светог Сава смислио да оснује српску цркву и српску просвету.

И у томе он ипак није могао рачунати на Охрид и на либерално схватање српско-народних потреба у архиепископији. С тога је смислио да Охридску Архиепископију изигра, обративши се непосредно престолу Васељенске Цркве у Никеји.

И цар и патријарх у Никеји, не држећи већ ништа у Европи — били су попустљиви, нарочито за то, што се између њих и Епирског Деспотства, које је било политички господар Охрида, осећала жива суревњивост, која је касније у отворен рат избила.

Кад се свети Сава вратио из Никеје у Србију, он одмах почне да извршује свој план. Међу осталим изните оставку и од епископа призренског, без сумње за то што је хтео заменити га бољим и достојнијим. Охридски архиепископ, Димитрије Хоматински, подигне протест против св. Сава, докazuјући да је радио неправилно; стане му претити искључењем, и пошље му за комисара скопљанског епископа Јована. Спор се, без сумње, свршио наравнањем које нама није познато, јер о њему нема сачуваних записа. Али да је и овде

тешкогрудост била и неумесна и неоправдана, види се по томе што је свети Сава оставио одамах *осам* епископа у земљама у којима је догле Охридска Архиепископија држала само *једнога*; што су Савини епископи затекли крајњи неред по народу у погледу црквених дужности и обреда, неизбежну природну последицу недовољнога старања и недовољнога службеног особља; што се тек од тога времена уведе у српску државу и писано црквено и грађанско римско право, и што је од тог времена српски народ у опште прогледао духовним очима својим. Кад се, дакле, по томе промери оно што је онда бранио охридски архиепископ, може ли се оправдати његова тежњивост? Је ли он саужио ономе широком духу просвете и религиозне оданости којим су се одликовали славни словенски просветитељи, Ђирило и Методије, такође Грци и грчки васпитаници, или уском схватању домаћих пролазних користи, којима су се велика просветна и верска питања увек штећила и уназађавала? Ствар је та свршена давно, и данашњи је нараштај према оновременим радницима равнодушан. Али у толико је више и речитије осуђују последице, које доиста ни Грцима нису биле од штете, али су православу створиле крепкога поборника у читавом једном народу, који је своју преданост вери посведоочио силним жртвама и потоцима најплеменитије крви својих синова и витезова. Изван сваке је сумње да се до тога никада дотерало не би, да није у првој половини XIII века свети Сава основао самосталну цркву српску, задихнувши је љубављу према народности српској. Црква је приградила народ, а народ је цркви дао све што је дати могао, тако да се без претеривања казати може, да је ова тековина Саве Немањина, првота и најглавнијег народног светитеља, надживела и у спомену народном сачувала све остале тековине династије Немањина.

Кад се 1261 повратише цар и патријарх из Никеје у стару престоницу Цариград, и кад се, може се казати, на Балканском Полуострву васпостави редовно стање, налађаху се једна према другој четири автокефалне цркве: Црква Цариградска, глава света православља; Црква Охридска, за

западне области; Црква Трновска, за Бугарску, и Црква Пећка, за Србију. Осем Охридске, у овима се другим свима црквено подручје непрестано поклањало с политичком областу народа којему је црква служила. Све четири те цркве наследилаху се у познатости и на извесне политичке тенденције, пошто се и иза Охридске Цркве, овда онда, помагаху политичке засебне тенденције Епископата Деспотства.

То стање је трајало све до коначног освојења турскога. У Цариграду се увек помишљало на јединство црквене власти, али су прилике саме искључивале и помисао на какву промену.

Кад се промена почела — то се догодило начином врло занимљивим.

Црква Трновска, она иста која се од цариградске прва одвојила, прва је и приступила напад у јединство — непосредном наследницом освојења турскога.

Кад су Турци 1393, после тромесечне опсаде, освојили Трнов — у походу и уништењу које се за тим свалило на престоницу бугарску, они протерају патријарха Јевтимија. Престо самостане Бугарске Цркве остане управљен. Чудновато је да је забуна од те несреће била толика, да се није нашао никаква начина да се управљена столица попусти из домаћих синова. Јер ма да Цариград тада није био под турском влашћу, патријарх је цариградски 1394 наредио модавском митрополиту да прихвати епископску столицу у Трнову, што је овај и учинио. Године 1402 Трновски је престо заузимао нарочит митрополит, под заповестима Цариградске Патријаршије. Тако је Бугарска Црква сједињена с Цариградском много пре коначног пада Византијског Царства.

Са Пећком црквом није такошло. Она је преживела пад Цариграда, али није прошла онако као Црква Цариградска.

Познато је да је султан Мехмед, кад је освојио Цариград, учинио измирење с Црквом Цариградском. Уништио је царство, али је нашао да не треба да уништи цркву. Од

тога се времена и од тога измирења доводе повластице, које су и сад основа правима Велике Цркве у Турскоме Царству. У новије време Висока Порта је још на основу нових државних права европскога сматрања налазила да јој те повластице пре треба скупљивати него ли у потпуности одржавати. У тај мах, кад се турска престоница подиже у Цариграду, под скиптром се султановим и под руком патријаршије затеклоше земље простране, које су дуго времена раздружене биле. Било је гледишта, са којих се турско освојење Великој Цркви могло указати у светлости доста повољној.

Кад неколико година по том војводе тога истога султана заузеше још незаузете српске земље, дође ред и на Српску Цркву. Кад је 1459 с падом Смедерева учинен крај средњовековној српској држави, патријаршијска се столица, Пет, већ од неколико година налазила у подручју турском. Али Патријаршији се учини крај такође 1459 год., с узетом последње српске престонице Омедреса, и ако се тако не зна шта је било с последњим патријархом. И као што се Бугарска Црква турским рукама укиде, да би се ставила с Цариградском, тако се турским рукама укиде и Црква Пећка, да би се саставила с Охридском, оном истом од које је радом св. Саве одвојена.

Али кад се опоменемо да је најезда турска застала на Балканском Полуострву четири самостане цркве, и то две словенске: Трновску и Пећску, а две управо грчке: Цариградску и Охридску — чудновато долази, да су узрочком освојења турскога ишчезле обаде словенске цркве, и да су сједињене једна с Цариградском, а друга с Охридском Црквом.

Укинуће Пећске Патријаршије, извршено 1459 после пада Србије, одржало се само за сто година. У половини XVI века знаменити велики везир Мехмед Соколовић, родом Србин из Херцеговине, ради свога брата Макарија, који је у хришћанству остао и покадућерио се, изврдио беше да се обнови укинута Пећка Патријаршија, коју као патријарх обновитељ први узме поменути Макарије. То је обновљење

тријало скоро два века, а тек у 1766 и 1767, као што је горе назначено, бише укинуге једна за другом и Пећка и Охридска Црква, она по други пут¹ а ова први пут од освојења турскога. Тим се начином васпостави јединство црквено на Балканском Полуострву, и рашири се власт Цариградске Цркве како управо никада пре тога није раширена била.

Зауостављајући се на овом месту, природно је да се запитамо: јесу ли пређашње самосталне цркве имале каква год оправдања да као самосталне цркве постоје, и ако је укинуће њихово извршено по каквој политичкој потреби, је ли се у Цариграду после сједињења војвода каква год брита о оним посебним потребама којима су те самосталне цркве служиле, и сједињење, коме се толико тежило из Цариграда, какве је последице донело вери, просвети, књижи и у опште образовању народ и племена, који су тим сједињењем свога просветног средишта лишени? Не може се сместити с ума да су све дужности укинутих црква према њиховом подручју с подручјем самим прешле на Цариградску Патријаршију, и вредно је испитати како је Патријаршија те дужности вршила.

¹ На случај новог васпостављења Пећке Патријаршије с обзиром на обновљење под Макаријем (1557) управљана су два нарочита места у ферману од 1766 године, којим је, по други пут од турског освојења, укинута Пећка Патријаршија. „Уз то — стоји одмах у почетку — да се у епископски бекежник упише овај услов: никада никоме више да се не даје (засебно) та патријаршија, ни на какву и ни на чију молбу;“ — „Од сад се увида и само имевништене Пећке Патријаршије, и ако би ма ко доцније захтево пошлугути исту као засебну патријаршију, макар и са уређењем њеног имања и прихода, или из каквих год побуда, или са тежињим намештањем: то ради обране и заштите раје, ни по што не треба давати промисла молбама и представкама о томе, нити стављати на њима знаменитог учешћа по надлежности за извршење, нити пак записивати их на стране бекежника званичних. Шта више, кад би се случајно нашла молба о томе, макар и са којим именитим обедежњем на кој, на сваки начин одмах да се одузме натраг, а да ће канцеларије неизоставно и управо овако поступати у сличним приликама, овај закључак нека се записи у бекежнику њеном, и нека се обзани народу по свима тамошњим местима.“ И. С. Јастребов, Подаци за историју српске цркве. Београд 1879, стр. 4—7. Очевидно је да су „фанарски инспиратори“ тога фермана изазвали ова места да би спречили ново какво „обновљење.“

Кад изложимо шта значи и шта обухвата црква и црквена управа у државама средњовековног типа, каква је Турска у многоме и данас, а каква је она поглавито била пре недавнога времена, видеће се колико је живог опште-етнички свакога народа везан с његовом црквом у Турскоме Царству, и видеће се и какве су у појединостима оне дужности које свака црква има према народу вере своје.

У Турскоме Царству, као у држави вере нехришћанске, са црквеном су управом по самој природи ствари везани послови које у многим модерним европским државама не врши црквена него државна власт. С тога што је и у Србији одавна делокруг црквених власти стешњен на чисто црквене послове, е јединим изузетком брачних спорова, и наших је читалаца ради потребно да то питање јасније изложимо.

Прва се у Турској брине не само о чисто верским питањима; она не расправља само питања унутрашње црквене јурисдикције над сагубоеним особљем својим, него она ради као грађански суд још у свима споровима који истичу из њених обреда или из њеног судовања. Цео круг брачних спорова, и по грађанској својој страни, што се тиче брака и издавања, припада судовима црквеним. Цео круг тестаментског права, и у колико оно утиче на наследство, долази пред црквени суд, зато што се последња воља сматра као религиозни акт. Кад је пре нешто више од десетак година Висока Порта покушала да изгради код Патријаршије, да њеним православним поданицима остане у вољи да у овим пословима, као пословима приватног права, могу, ако својом

III.

драгом вођом хоће, обраћати се и државним судијама, патријаршија се томе с највећом енергијом одупира, бранећи свој деоокруг као стару повластицу црквеноу, основану на разници вере. И Порта се, на последку, пригонила томе сматрају, само што је 1890 на ново поренудила питање, стајајући се да своје сматрају како год пута прокучи.

Питања просветна, за која се данашњи век највише интересује, по томе су сматрају такође предмет старања црквенога. У Турској је просвета сваколика, нарочито старијег времена, тако везана с вером и с управом црквеном, да нема школа ни просвете онај који нема самосталне цркве, или је осуђен да у тим најживотијим питањима очекује помоћ као милост од онога ко самосталном црквом располаже. Сваколика је настава саставни део црквене управе, и стога се у управи сваке цркве у Турској налазе особита одељења за школске послове.

По старим повластицама, које су и након последњег спора од Високе Порте на ново потврђене и списане (22 јануара 1891), патријаршија у Цариграду и подручни јој митрополити, сваки у свом подручју, издају или одобравају школске програме, потврђују дипломе и сведочанства наставника и наставница, и врше сву просветну управу. То значи да су школе све црквене. Државна турска власт има право надзора, и она мора бити извештена о раду црквено-просветних органа патријаршијских. И ако државни просветни надзорник или управник јавне наставе опазн или сазна да се предавања врше противно програмима, или да наставници или наставнице некају диплома или сведочанства, јавиће се о томе митрополитима по областима, а у Цариграду преко Министарства Просвете патријаршији и тражиће се исправка или споразум. *Истим путем* ће се саопштити и забрана, или ће се наставници и наставнице без диплома заменити другима.

Тим путем су још у прошлим вековима Грци почели оснивати, и тим су путем они држали и држе данас по Турској многе школе за наставу нижу и средњу, осем једине универзитетске. Школе се те подижу по праву, на основу

повластица које су вери као таквој од старина одобрене и увек признаване. Тога ради су и хришћанске градске и сеоске општине увек црквене или црквено-просветне. Иницијатива за нову школу може поћи или од тих црквено-школских хришћанских општина, или од самих црквених власти, протопопа, владика и митрополита. То је до скоро био једини извор школама и школовању хришћанском по Турском Царству. Турски државни закон о јавној настави, који има и наређе о приватним и фондвским школама, издан је те године 1872, и за њ се још мало и зна по царевини, пошто је издан само на турском језику.¹

¹ Тај турски закон о јавној настави од 1872 године дели све школе у царству на државне и приватне. Државне школе стоје под управом Министарства Просвете, приватне пак *под управом дотичних татим и државних која су те школе отворила*. Члан 129 тога закона постановије одређује шта су приватне школе. „Приватне су школе — пише он — оне које у понеким местима отварају поједина друштва, или ожеманси, или страни поданици, било да се предавања држе беслатно, било да плаци за њих плаћају. Такве школе подижу се о трошку добротворних заветања.

“За отварање једне приватне школе треба испунити ове прописе: „а. Училићи треба да имају сведочење било од Министарства Просвете, било од месног муарифата (просветне власти);

“б. Да се у тим школама не би држала предавања, противна моралу и државној политици, оснивачи школа дужни су да поднесу на одобрење програм о предавању као и све књиге, по којима ће се предавање вршити — Министарству Просвете, ако је школа у Цариграду, а дотичној просветној власти, ако је у унутрашњости. Те ће власти програм и књиге потврдити и службено допуштене издати.

“Ако се ови прописи не би испунили, допуштење се за приватну школу не само неће издати, него ће власт такву школу одмах затворити.

“Училићи пак, који ће у таквим школама држати предавања, дужни су да своје сведочење преко оснивача школе потврде код просветне власти.”

Имали смо прилике да видимо једно потврђење турске власти за школу отворену на основу овога 129 члана закона о јавној настави. У том се потврђењу читају још ове речи:

“1. Сем допуштених књига друге не предавати;

“2. Ако би потребало да се једна или више књига другима замени, ваља их потврдити код власти;

“3. Ако би потребало да се школа премести с једног места на друго, ваља најпре издати допуштење од власти за то одређене;

“4. Муариф (просветни надзорник) или ко било од чиновника треба да присуствује испиту или раздавању награда у школама;

С овим правима, огледаним и признатим, могло се много учинити за правослађе, јер се правослађе, као и све остало, диже једино просветом, а убија незнањем и немаром. На употреби ових права према разним народностима које су се налазиле под управом њеном може се најбоље измерити колико је Васељенска Црква показала оданости к својим васељенским дужностима, а колико је прешла посебном грчком искључивошћу, радећи једино у хатар својих сународника оно што је требало радити у хатар свију православних без разлике.

Како је с овим школским и просветним пословима стајало баш у половини XVIII века међу православнима разних народности Балканског Полуострва имамо записано пером једног врло знатног сведока за сами онај тренутак кад се извршило укидање Пећке и Охридске Цркве, када је, дакле, Патријардска Патријаршија имала пред собом чисто поље, да, задовољена у свима својим захтевима, живо настане на извршењу својих дужности.

Сведок на кога се мислимо позвати није нико други до — последњи Србин који је као патријарх (1763—1765) седео на престоу пећском — Василије (Јовановић Бркић). Прогнат из Пећи да уступи место Грку Калнићу, с којим се самосталност Цркве Пећке имала укинути, патријарх

“5. Списат ћака који сврше школу и отпуштају се са сведочанствима ваља да се преда власти;

“6. У течају сваке школске године ваља власти предати списак “ћака који походе школу;

“7. Надзорницима, кад дођу у школу, има се чинити свака помоћ “и почасти;

“8. Управници, основаци и учитељи ваља тачно да врше члан “129 закона о настави.”

Ово су наредбе турске, али су оне мало познате, и нигрите православита грчких и бугарских много сметају да се оне свуда врше. Ипак се, на част властима турским, мора признати да су оне често чиниле своју дужност, вршећи ове законске наредбе без обзира на поменути нигрите. При том овај је поступак у Турској још нов, и људи, па и сами турски чиновници, престану више гледају на стари поступак црквене просвете који се од векова практикује. Обилажење цркве у просветним пословима тако је једнако сумњиво.

Василије је био отпурачен на Ђипар, одакле је, после две године, ушао у Црну Гору, где стиге после свршеноста укинућа патријаршије. У Црној Гори је провео 1767, 1768 и 1769 до јесени, а тада је с руском експедицијом кнеза Долгорукова, која је провела у Црној Гори неколико недеља, отишао у Италију. Тако се налазила руска флота, бавећи се плановима о ратовању против Турске с јужне и западне стране. На један низ питања, учињених од руских старешина, патријарх је Василије написао у Ливорну 1771 руски писан мемоар о земљама и народима балканским у колико их је познавао. Посао тај показује познавања доста, и није на срам могу последњему пећском патријарху. Издајући редом шта је знао у којој балканској области, патријарх Василије хвали грчку општину у Јанини, у Тесалији, за тако подигнуте *издржне школе*, међу којима се налазила и Богословска Школа, напомињући како на том месту има међу хришћанима много учених људи и богатих трговаца. Говорећи о Грцима, патријарх Василије помиње да их познаје добро, да је ходио и до Азије, да је Архиепископ прошао трипут, и да је на Ђипру провео две године. Каже за Грке да имају обичај да себе високо цене и да су поносити; да су у свима пословима уменши и окретни, али да су *према другим народима веома заведљиви*. Налазећи се у земљама родним и богатим, које су свакој трговини приступачне, међу Грцима има много богатих трговаца, а по народу *имају доста школа и учених људи*. Не могући им друго ништа, Турци им изнуђају трипут јаче данке него другима, али ни то не саблађује њихова високоумља. Немирни су и упорни; веома лако ми на власт и на господство. На језику су слаткоречиви, али истину увек не говоре. Народ је уређен тако, да у њему управо владају епископи и знатији попови, и као закон се слуша и врши само оно што ти људи у црквама препоруче; осталома пак ничему не верују. Како у њиховим земљама од освојења није било рата против Турака ни од кога, Грци су потпуно уредили своје одношаје према Турцима, и Турци их сматрају за своје најверније поданике. На

свештенике држе много, чине им много, и имају их гомилама, тако да и поједини људи по кућама држе нарочите приватне попове. *Школар међу Грцима има сеуда, и они се књазови могу научити кад год и где год хоће.* „*Што се наших крајева, Бугарске и Македоније тиче — настава папирјара Василије*“ — *Турци сеуда забранују школовање.* Бугари који су били „Грцима, тога ради, дају своју децу у грчке школе на школовање где се уче грчки; а од наших шаље ко може на школовање у Аустрију, и на посетку ми (Срби) и Бугари управо немамо школа; прекава имамо врло мало, манастира „још мање, а поповима и калуђерима смо веома оскудни.“ Некадашње манастирске и црквене земље, не само наше „него и јерусалимске, синајске и светогорске, Турци су све себи присвојили, оставивши мало нешто око самих манастира у којима се налазе калуђери, јербо нас (Србе) и Бугаре Турци нису држали онако као Грке.“ На посетку може се забавити карактеристика Грка, коју видимо с разних места поменутога списка, белешком у којој наводи да Грци имају обичај тражити међу великашима турским заштитнике којима нешто на годину плаћају, да би били спокојни, „а у нашим крајевима, напомиње патријарх Василије, нуду тако не чине, него се још бране оружјем, или беже куда било, ако по-дносити не могу“¹.

Овде је не може бити боље показан положај, и посведочено је и с каквим су средствима расплаћивали они који су уништили самостане цркве Охридске и Пећке. По средствима лако је измерити дужности њихове.

Турска је политика у оваким приликама могла наћи рачуна да пристане да се укину самостане цркве Пећске и Охридске; оне су обе, већ од краја XVII века, биле изложене агитацијама Аустрије, која је онда с те стране главни турски непријатељ била. Турска се политика, према помену-

¹ И. Рувачево издање у Споменнику Српске Краљевске Академије X, 43—69. Дописијеве белешке о школовању у Смирни истога су овог времена, и оне само потврђују ову патријархову слику и дају јој више колорита.

ти агитацијама, доиста, више могла наслонити на Грке него на Србе.

Али колико смо с те стране на чисто, побуде којима се руководио Цариградска Црква могу се на два начина замислити.

Један би начин био просто материјалан, начин уског схватања у грчко-народном или у приватно-грчком смислу: тј. да се патријаршија користи згодним околностима, па да изврши давнашњу жељу за јединством, рачунајући да ће се умножити приходи Велике Цркве; да ће њени службеници боље живети; да ће се њеним васпитаницима отворити шире поље и више места за уживање; да ће се, на посетку, грчки језик, грчка просвета, па с тиме и грчка трговина раширити опет и на земље које су им одавно биле заворене.

Други би начин био узвишенији, племенитији, пун стављања за православље, за веру, за дужности према Христовим и апостолским наредбама.

По томе другом схватању патријаршија би, по својој положају Васељенске Цркве, видећи да су се код турске власти неколико пута узастопце компромитовали представници Охридске и Пећске Цркве; видећи да неповерење турске власти према њима штети интересе вере, уништава просвету, упропашћује цркве, нагони верне да се хришћанства одричу; видећи да представници Охридске и Пећске Цркве нису у стању бранити ни себе, ни своје подручје; видећи да је, тога ради, у областима тих цркава црквена просвета тако ниско пала, да је и сам опстанак вере пао на једину Божију милост; видећи да се и само православље почиње колебати и попуштати пред непрекидним пропагандисањем Латинске Цркве, која је све мотрила, чекајући згодан тренутак¹; видећи да су школе и штампарије уништене, да је књига нестала, да су науке изумрле, да никаква завода за

¹ Годобински, у својој Историји, стр. 114 напомиње како се у XVII веку знајавио за петорицу архиепископа охридских који су писали к Папи да с њим воде преговоре о својој вери, или да што од њена извауче.

богословску наставу нема; видећи да тога ради страдају и грађанска права и да иде назад економско стање народа, трговина, и сви остали начини заслуге и испод оне мере која се у тадашњој Турској још могла остварити; видећи велимо, све то — патријаршија би учинила кораке сједињења, са жељом да и међу Србима и Бугарима, по својим дужностима Васељенске Цркве, створи оно што је тада створила била за Грке и њихову народност, ако не у потпуности, а оно у границама могућности. Нове би владике биле упућене да према словенским народностима чине колико толико оно што су њихови другови и савременици чинили спрам грчких сународника. Не би се превиђало како народ у вери најбоље могу држати владике његове властите народности, који му знају реч, срце и најдубље му осећаје. Да су само у градовима биле отворене словенске школе; да су сваке године мадићи упућивани у грчке више богословске школе; да је барем у Цариграду, или онамо где су грчке књиге штампане, отворено штампање ма и најнеопаходнијих црквених и школских књига; да је показана воља да се, мако по мако, оснује и виша богословска школа гдегод међу Србима, или онде где би понајзгодније било — тешко да би жалбе биле основане, и мучно и да би их се налазило. То су све оне дужности које је патријаршија примила на се, примивши по-дручје докле самосталних цркава.

Одмах за овим прећи ћемо да потражимо којим се путем ударило и какве су последице настале. У томе ће се видети какав је род донело сједињење цркава од 1766—7, пошто смо овде јасно показали шта је оно у истини могло створити, да се само, с најмање добре воље, хтело и марило.

IV.

Како што је напред изложено, Грци су жељели јединство црквено у Турском Царству; жељели су га, и постигли су га.

Мало час напоменусмо да се то јединство могло жељети из побуда материјалних и моралних, из тежње за небеским или за земаљским царством.

Прилика је била лепа, да управни патријаршијски кругови из Фанара стеку правих апостолских заслуга за веру и просвећу.

По ономе што је напред наведено, грчки се народ на-давно доиста у приликама које су му то потпуно могућним чиниле. Да је патријаршијска управа само хтела, лако јој је било наћи људи, да несрећним приликама подивљале своје словенске једновернике упуће ка благоволној светлости просвете и вере, којој су своје сународнике већ били упућивали; да им на ново учине оно што су некада учинили Ђирило и Методије као изасланици цариградски.

Да видимо по самим делима и по старијим и познијим одазивима шта је учињено.

Стање Пећке Цркве поколебало се било одмах још с крајем XVII века, с одласком патријарха Арсенија Црнојевића у Аустрију. Али оно је дотерало до крајњег пада с одласком патријарха Арсенија IV године 1737. И после првог и после другог одласка и исељења, на престо су пећски заступници изашиљани грчки епископи, јер се у оновременим мутним приликама само у њима вере имало.

Знаменито је да је за грчког епископа Јанићија III, који је заступао Арсенија IV од 1738 до 1744, забележено како је при свом поласку у Цариград, 1744, покупио из патријаршијске пећске цркве све драгоцености које су се налазиле, и понео их са собом. Црквени стараоци то опазе, потруче за њим, стигну га у Скопљу, и ту му одузму што је био понео.¹ Ово није ништа сметао Јанићију III да после 1760 постане патријарх у Цариграду.

Један од последника његових, Гаврило IV Хроми, Грк који је, такође у томе времену колебања, био постављен на престо пећски, свршио је своју духовничку и првосвештеничку мисију тиме што се *погинуо*. То га једно довољно карактерише.

У каквом су се моралном стању налазили кругови из којих су изазвали епископи показује биографија митрополита Леонтија, који се затекао у Србији 1804 и на томе месту остао до пропасти 1813, када је са српским војводама и он отишао у Русију. Тај човек је дошао своје претходнику, митрополиту Методију, те се погодио код њега за мољка. Методију се допадне, он га упути како ће да се поучи, најми му чак и некаква Француза да га учи француском језику, и показујући га, одликујући га непрестано великом својом наклоношћу. И према овакоме свом добротвору ево како се показао Леонтије. Када пре Кара-Ђорђевог устанка беше у Србији завладала дахијска анархија, Леонтије опази да се он сам преко дахијских људи, може протурити за митрополита наместо свота добротвора. Услед тога облаже свота добротвора дахијама, тако да га они једне ноћи удаве. За тим, заиста, он дође на његово место за митрополита београдског, а свој прех је према добротвору сам касније на смрти исповедао.²

Па ни овакав чудан начин заузимања највиших црквених места у јерархији није јединствен.

¹ Арх. Н. Дућин, Историја српске православне цркве. Београд, 1894, стр. 189—190.

² М. Ђ. Милићевић, Помените под *Леонтије*.

У самој нашој незнатној литератури бележака о стању наредноме у почетку овога века налази се још један пример заузимања митрополитске београдске столице, гори од овога, а записан од човека који се у својим белешкама свагда много бринуо за истину.

„Ово године 1807 — пише Вук. Ст. Караџић — дође у Ршаву некакав грчки свештеник, и потужи се ондашњим трговцима да нема с чим отићи даље, куда је пошао. Трговци му одмах скупе нешто новца и даду; но он, мјесто да иде куда је казивао да је пошао, отиде у Адакале к Реџеу, па изајдрије постане код њега пандур, а по том као бугарина над пандурима, с којима је ишао по Влашкој, те војевао, а најпослије као настојник над соли, коју је Реџе на дађама слао у Босну, те продавао. Кад Реџе 1813 пође у Цариград, онда запита тога свештеника шта ће да му учини што га је служио, а он му одговори да би жељео бити у Београду владика. На то га Реџе одмах са својим препорукама оправи у Софију, те га онђе завладаше; но будући да је у том велики везир (Рушић паша) у Београду био поставио једнога попа из Ниша, који му је за вријеме српскога рата Србима писао писма и тумачио, тако он дође у Србију као митрополит. Овај је, по том, у својој ендрхији горе глобио свештенство него што би икадава Турчин чинио. Кад се у Србији 1815 године опет подигне љубна против Турака, он побјегне од својега стада у Босну, а оданде преко Сријема и Баната као митрополит * * *, с драгоценим крстом о врату на зеленој панталници, отиде у Цариград. Ово је овђе само зато додато, да се боже може разумјети и оправдати данашње стање свештенства нашега“.

Ова два три примера најбоље показују каквим се правцем упутила нова патријаршијска управа у подручју Пећске Патријаршије. Какве је она утиске произведала и какво је опште мишљење о себи створила само после рада од неколико десетина година, показаше опет поуздано перо Вука Ст. Караџића из друге десетине овога века.

¹ Данича. Забавник за годину 1827, стр. 115—116.

„Док је био српски патријар — пише Вук — и постављао Србе митрополите и владике, без сумње су они, једно што су били од овога народа, а друго што је сваки знао да ће онђе остати ће је који био, опет моли штотода старати се да понови и кадуђери што знаду (као што свједоче различне — под турском владом — писане књиге), али су по том грчке владике и митрополити догле доћерали свештенство, да је тешко наћи попа који зна *добро читати*! Они никад не питају зна ли што онај који хоће да се започи, него само гледају може ли платити. Али од онаких архиепископа не може се ничему бољему ни надати, једно што су они људи од туђег народа и језика, и то од народа који с народом српским никад није био (нити јасно може бити) у правоме пријатељству; а друго што и они сами закупљују своје епархије на годину, па се највише морају старати да скупе новца, да изваде главно и доби-так, да би могли и у напредат закупљивати и подмићивати, или, ако их други надметну и ишћерају, да могу живети док се опет такво што нађе; а треће што су они сами, понајвише људи прости (којебаке пропалнице, или кадуђери) који су на име каквога намастира напросили себи новца) „а кашто и најрђавији“.

Да се не би чинила једнострана сведочанства из једних српских пера, ма да се перу Вука Ст. Караџића тај прекор ни с којим разлогом не може учинити, навешћу и белешку француског дипломата Воа-ле-Конта из године 1834, који је забележио ово: „Под турском владвином владике су сазге из патријаршије, и биле су по правили Грци, који нису нимало марили за земљу. Очекујући све од Цариграда, они су са пашама и кадијама експлоатисали земљу која је за њих била туђа; у свему су се сламали с осталим чиновницима портиним“.²

На тај се начин отпочело вршење онога позива који се могло схватити као апостолички. При прилици која је нудила

¹ Данина за год. 1827, 114—115.

² Споменик Српске Краљевске Академије, XXIV, 22.

избор земљаског или небеског царства, ево оваким су путем ударили Грци из Фанара и из патријаршије.

Погрешан њихов избор не само што њима није послуживо на част, него је изазвао више других неприлика и пометњи.

Најобразованији, најбогатији народ балкански овим се путем даде у руке разузданим турским феудалним господарима, против којих је и сам турски султан у првој четвртини овога века главну силу царства дигао. Наспрам нових тежњи хришћанских народа за слободом и аутономним правима, органи се Велике Цркве затекоше у отвореној супротности, понајвише поддржавајући ону самоволну и необуздану турску власт, која се наизглед у почетку овога века. Хришћани словенскога племена у северној половини Балканскога Полуострва добише од горе описаних утисака таке мисли о Грцима, да се није могло ни помислити на какав год заједничку радњу хришћанских народа словенскога и грчкога племена за народно ослобођење, ма да су ту радњу све теорије препоручивале. И ма да је и грчки народ имао врених синова, који су племенитим духом и без саможивости схватили тежње новог времена за ускрелућем опште-националних права, грчке владике и њихова свјета и дворови међу Србима и Бугарима изазвали су општи утисак, да су Грци то исто што и Турци, и да Висока Порта и Велика Црква, под два различита изговора, али подједнако штите рђаву управу и експлоатисање народа у областима Европске Турске.

Ма да је, на прилику, митрополит београдски Леонтије у ствари правилно вршио оно што му је положио доносио; ма да је са својом паством издржао сав рат под Кара-Ђорђећем и заједно је с војводама Кара-Ђорђећем отишао 1813 у емиграцију, где га је и смрт (у Њишеву) застала, — опет су о њему сви оновремени Срби тврдо мислили да је турски човек и да ондашњи рад за народно ослобођење не одобрава. Та жица општега неповерења према Грцима, коју су у новије доба утврдили поглавито владике и њихови људи,

види се у свима пословима од како се почело радити на ослобођењу, и она је тим пословима много наудила.

Мало пре смо напоменули белешку Вука Ст. Караџића о неслатању Срба и Грка. Он је наводи и у другим својим делима. У књизи о „Правитељствујушемъ Совѣту“ исти писац помиње с каквим су осећањима примили Срби првота заступника руског Родофиникина, који је по народности био Грк. Уписао је био врло неповољан чим се чуло за њ, због тога што је био Грк. Кара-Ђорђе је писао својим посланицима да Родофиникина никако и не воде „зашто, вели, знате“ да ни с овим Грцима што су међу нама не можемо ни „како на крај да изађемо.“

Истих је мисли био и Ђеуз Милош. У прву своју депутацију коју је још 1815 послао у Цариград, он је ставио и једнога архимандрита, и с мудрим предвиђањем одамах је још онда записао од патријаршије да га позови за владу. То му је патријаршија и учинила. И како је у Ђеузу Милошу био онако еминентан политички дар, ни у чијем се дружању није видело шта су мислили о Грцима српски политичари из прве десетине XIX века тако као у мишљенику његовом. Да покажемо потпуно политичку штету коју је пословима хришћанског ослобођења наносила првенствена нарска политика, изнећемо шта је о расположењима Ђеуза Милоша и његових савременика супрам Грка забележио фини посматралац, француски дипломат Бона-де-Бонт, који је о овим стварима своје белешке писао 1834 године.

Поменути дипломата белешки како је у почетку грчкот устанка од 1821 Испиланти „поручио Ђеузу Милошу да је све спремно да Турског Царства не буде више после три месеца; нека само скочи на оружје, па ће постати Краљ Србије. Ово су оценивали у Крагујевцу као дело занесе-њачко. *Покрет словенски, или боље српски, одржао се савршено самостално од грчкова, различити од овога, последи њега и по духу и по току.* Разлика у карактеру и старе „предрасуде довеле су до антипатије одвратност између Срба

и Грка и немарење једних за друге, и тога ради је тешко „установити никак год добре односе између ова два народа.“

Ова су расположења узрок, те се из Србије са савременишћу посматрао рад ово ослобођења грчкот, ма да је то ослобођење дошло током истих потреба које су и српско ослобођење изазвале. Ђеуз Милош је говорио горе поменутом француском дипломату да жали „што Европа води тако мало радни о њему, што га тако мало окуражава, а овамо је све „учинила за Грке, које Ђеуз, међу тим, врло ниско цени.“¹

Шта се мислило у то време у Србији о Великој Цркви цариградској, види се из речи Ђеуза Милоша, да би по старану Велике Цркве хришћанства у Србији нестало, да није било *матих домаћих цркви* („поточара“, рекао је Ђеуз). А шта су и како мислили Грци о својим јановцима, Србима и Буџарима, види се по причи, како су се наредби Ђеуза Милоша о светковању светог Саве (којом се сад тако добро познато светковање и започело) једино Грци тровици из Београда чинили невестити,² докле им и то Ђеуз Милош није, својим начином, из главе истерао.

Према овакоме стању, природан је свршетак био да се тражила еманципација Србије од Велике Цркве и од њених администратора. Већ у првоме ферману о правима Србије стављено је право да Србија може себи *бирати* епископе. Знајући добро да се све скоро искључиво своди на новца — Ђеуз Милош је приступио фанару с отвореним картама; он се погађао, погодио и откупио Србију, ма да је изгледало да то по ферману бити не мора.

Само што је том приликом и великом уму и ненадамној политичкој увиђавности Ђеуза Милоша нешто умакло од погледа, а то је: да је боље и не расправити извесна начелна питања, него их расправљати посебне у корист једног, а на штету осталих делова истога народа. Од постигнуће автокефалности цркве у Србији доиста се користио Србија

¹ Српска Краљевска академија, Споменик XIX, 3 и 13.

² М. Ђ. Милићевић Ђеуз Милош у причама. 243 и 245.

али је знатно штетовао народ српски. За некадашњу Патријаршију добивена је автокефална црква кнежевине Србије, а остали је народ српски у Турској пуштен на милост и немилост. Непријатеље да се што пре виде послови у кнежевини у што потпунијем реду оштетило је дубље народне интересе.

Сад се добро види да је на српској црквеној екампацији ваљало радити у Цариграду самом више него у Београду.

Али ни највећи умови не могу у толикој проточној мери да надвисе своје време. А што су српски вођи после Ђеца Милоша са свим сметнули с ума, оно су нашим бугарским вођи, који су почели агитацију за екзархију, и они су у свему тако били добро саветовани, да ни одавање Бугарске од царства није довело за собом распада раније установа цркве бугарске, нити је њену област окривило. И колико се нерадо софијска политика покоравља жељама цариградским, владике целе Бугарске радо следеју превеној управи из Цариграда, нити икад страхују да се отуда што не учини против интереса бугарских!

V.

У новом раду патријаршије, који се отпочео после 1766, ваља разликовати два периода, како за грчке тако и за негрчке епархије Велике Цркве. У првоме периоду, који се може продужити до после 1830, иде све по старом. Други је новији, и у њему се осећају неке тежње за бољим и неке поправке, али не за свакога. Та неједнакост поступања према народностима чини да међу паством Велике Цркве избија све оштрије незадовољство.

Главни знаци, по којима се обележава нови период, долазе од напреднијег времена. С тим напреднијим или боље — човечијим временом долазе захтеви да се у стару зграду унесе што више светлости и човечијег поступања. Те пак тежње не би ни постале, да им политички покрети у Турској и у Европи нису приготовили земљиште. Поправке и тежње на боље показале су се поглавито у поправљеном положају хришћана, који се створи реформама администрације, управо укидањем феудалног стања које изврши султан Мехмед II од 1826 у напредак. Тим је реформама у Турској мало по мало извршена централизација, и мало по мало су поунишана сва аутономна обласна права наслеђена од старине. Цариград је узео све послове у своје руке, а телеграф и регуларна војска с новим усавршеним оружјем довршили су ту знамениту реформу Турске. Танзиматом (управо уставом турским) од 1839, којим се изрече начело равноправности у Турској, и Хатихумајумом од 1856, издатим после Кримскога Рата, та се равноправност још јаче нагласи и утврди.

Од свију хришћанских народа у Турској Грцима су највише користила ова права. Централизација државне власти извршила је поволан утицај и на послове црквене. И они су изабављени од обласних утицаја и пренесени са свим у Цариград.

Али је још знатнија промена у грчким пословима извршена стварањем краљевине Грчке. Ново самостално средиште слободе и просвете за народност грчку почело је у брзо и послове патријаршије обртати барем на пут веће просвете, ако не на пут већег либерализма спрам народности.

Најпре ћемо навести чим се одликовао старији период, па ћемо после изнети обележја овога новијег.

У старијем је периоду новац могао још којекако да са влада препреке народности. Описујући како се владицанска места добијају за новце или управо закупцују, Вук Ст. Караџић наводи: „На овај начин, ко да више, може кашто и „Србин, особито који зна грчки, постати владица; али већа „свагда мора скупиће стати него Грке“.¹

И доиста, кад прегледамо епископске и митрополитске спискове пређашњих времена, видимо у њима још по некога Србина. Најзнаменитији је, без сумње, митрополит новопазарски Јанићије, родом из села Гудежа, данашњег колубарског среза Обруга Ваљевског. Један његов сувременик забележио је да је он провео као владица 47 година. Пошто се зна да је умро 1816 као ранско-призренски митрополит, он се морао заваљичити још 1769, на скоро после укинућа Петске Цркве, али је од 1784 постао митрополит у Новом Пазару, и не зна се где је пре тога као владица био. У то време су у Новом Пазару и у Призрену били засебни митрополити, али кад призренски митрополит Евсевије умре 1789 године, и призренска епархија се повери Јанићију, најпре на привремену управу, а 1807—8 коначно, пошто се грчка управа увек одликовала од домаће управе и тиме, што је умањавала број епископских столица. Митрополит је Јани-

¹ Данича 1827, 116.

ћије оставио о себи врло добар спомен, и држећи много година епископије ново-пазарску (рашке) и призренску, које се ни после нису растављале, умро је 1818 године. За њим је на ранско-призренску митрополију дошао опет Србин, дечански постриженик Хаџи-Захарија, који је том епархијом управљао све до 1830 године.

Кад је велики везир Хуршид-паша 1813 покорио Србију, с њим се у том војевању нашао и поп-Дина, нишки свештеник, који је из раније код њега био у служби као српски секретар. Кад Турци заузму Београд и затеку празно место, дотадашњег митрополита Леонтија, Хуршид-паша одреди за митрополита свога секретара Димитрија или пона-Дину, пошље га о свом трошку у Цариград, „где се одмах „руководижи по вољи и препоруци сараскера, пак му се врати „у његов пашалуџ и у своју епархију, и ту остане и пошто „се тај велики везир, његов пријатељ, врати у Битољ“.¹ За овим митрополитом Дионисијем, који је на скоро умро, дошао је онај грчке народности поп и пандур Реченов, о коме је раније записано.

Српске је народности био и митрополит звонички Јанићије (родом Херцеговац), који је првком звоничком управљао од 1804—1807 год. У Сарајеву су још у нашем веку у епископском чину били помоћници митрополитима грчким 1852—55, епископ Антим, син цараха сарајевског Захарије, а за њим и отац му Захарија, под калугерским именом Софронија. Обојица су умрли у Сарајеву.²

Кад се добро прогледају ови случаји, може се лако видети да су у њима имали великога утицаја обласни династи турски. На глас да је умро Хаџи-Захарија, Махмуд-паша „позове прве људе Призренце и рекне им: „Е дајте ми чо- „века кога ћу да пошљем у Цариград да га заваљичим; „да нећу *Станболовију*, а и за вас неће бити добро. Но они, „памтећи глобу (из времена грчкога устанка), а бојећи се

¹ Српска Краљ. Академије Споменник X, 29, обележје С. Милутиновића и Љуб. Ковачевића.

² Беошке архив. Н. Дуцића.

„у оном ускомешаном времењу да их не снађе још каква „већа беда, одговоре „Немамо човека“. Те тако дође на „епархију рашко-приренску Гркe Ананија“. ¹ Стари династ приренски Махмуд-паша Рогудовић таким је начином и с те стране суревњиво чувао своју област од сваког додира с цариградским управним круговима. Истим начином су радили и други, где су хтели. Мало више је изложено како су међу 1813—1815 два србијанска митрополита изабрана један од великог везира Хуршид-паше, који је 1813 покорио Србију, а други од аџкадског Реџеп-паше.

Када и у Турској завлада централизација и сва управа из области пређе у Цариград, те су ствари мало по мало по-стале немогућне. Са све већим правима која су добијали хришћани у Турској све су већу стварну вредност добијале старе автономне црквене власти, и турско се мешање у по-слове црквене свега мало по мало на оно што се у осталим државама видети може. Али сад тек, са уништењем старих предрасуда и традиционалних препрека, ситуација се показива у свој својој чистини.

Светлост XIX века почела је, нарочито с почетком друге му половине, да допире и онамо где се докле није опажала. И југословенска се племена у Турској почеше будити једно по једно. Саст народне књиге, жеста народне цркве, поуз-дање и понос народни опазеше се свуда. Бугарин, који је раније на многим местима изгледао да се стиди свога језика народнога, отвори очи, и поче као и остали тражити права своје језику и својој народности. Особите прилике у којима се то југословенско племе наизглед учинило су да се оно најпре дигло против оних охолох и искључивих идеја, којима су из патријаршије Грци испитани као изабрани народ, а грчки језик као једини орган православља за Балканско По-луострво. Бугари су имали најмање одушевље, и њима је било одређено да тим путем свету испоље своју народност. Срби

¹ П. Срећковић, Владике Фанариоти, стр. 21. Овај утицај автономних областних династа припадаће знатним делом међу узроке који су одржавали и самосталност Охридске и Пењске Цркве.

су у свему овоме покрету стајали раме уз раме с Бугарима, и не случајно како ће њиховим суделовањем извојеване користи познатије бити употребљене против целине племена српскога.

Атинско средиште опет у краљевини Грчкој развијало се у са свим супротном правцу, и почело је одамах да сматра патријаршију као врховну црквену власт своје народности, заборављајући са свим њен светски значај. Што је патријаршија у прошлом веку успела да се користи приликама, те да успостави власт црквену над свеколиким православљем Балканскога Полуострва, у Атини се примило као сјајно оруђе за јединизацију. Политика будућности поставила је у модерних Атињана задовољство којим су се правиле разне комбинације, у којима многи нису могли да виде ништа друго већ извесно модерно успостављање Византијског Царства на националној основи. Ако је ове посл патријаршија раније служила, она је то чинила из извесних материјалних или, да јасније речемо, фанарских обзира. Истој тенденцији Атињани су нашла суревренију, примамљивију формулу — формулу узвишеног патриотизма. И како су се стара и нова формула у последицама потпуно подудариле, све је спремно да се у новим, повољнијим околностима рад живо организује.

Ова два правца нису могла да се не сударе. Границе словенских претензија и границе новог Византијског Царства с националном основом, по идејама XIX века, нису биле истоветне. Бугари се истакли у овој борби напред, и потражише равноправност наместо грчке искључивости у докруту Цркве Васељенске; потражише да са свим престане пренебрегавање црквенога и народног словенског језика у цркви и у школи; потражише да се напусти занемаривање Бугара при изборима за виша црквена достојанства; потражише да се епархијама постављају епископи од народности од које им је становништво; потражише да се према томе у Главном Савету (Синоду) Васељенске Цркве места поделе по сразмери епархија или по интересима који имају

да се заступају, према народностима, сразмерно или подједнако. Апеловало се, на послетку, да се заустави клеветање као средство борбе, јер су се Грци против Бугара служили и клеветањем код турске власти да рађања на остарелу народних права у Цркви Васељенској није то што се каже, него да припада тежњама политичким Турскоме Царству противним. Ове клевете многу су хришћанску кућу разориле; многе родољубиве очи за навек затвориле.

Борба у овоме правцу, замечена још од првих времена, с крајем прошлога и с почетком овога века, бугну у пламен после кримског рата. Након дугих покушаја наравнања, након многих неприлика и страсних твзавица — она се сврши (1870) расцепљењем цркве и садашњом шизмом Екзархије Бугарске. Грци изађоше отворено с идентификовањем Васељенске Цркве са грчком народношћу; не хтедоше да признају ни праведних захтева бугарских, правећи се да бране јединство црквено, и пустише лом да се до краја изведе, мислећи, може бити, да ће се тако барем остатак спасти неоспорној влади грчког елемента.¹

И нова Бугарска Црква, на тај начин одбачена, одбијена, чам и данас без признања матере цркве и без признања другарица својих, осталих цркава. Она је у супротности с канонима, јер није испунила оно што је њима прописано; у супротности је и са самим законом царским који јој је основа, јер не врши ни оно што јој он заповеда. Нити признаје и помиње Патријарха Васељенскога, што је дужна чинити и по царском закону и по канонима, нити узима миро своје из Велике Цркве, што јој такође и закон и канони налажу. Прописне везе међу Бугарском и међу Великом Црквом све су покидане; ни једна се не држи.

¹ Један спис из литературе грчко-бугарског спора око цркве и бугарске цркве, штампан у Цариграду 1873, отворено каже да се онда мислило да ће једино шизма спасти народ грчки од бугаризма и од панславизма. Каква жалосна обмана и колико су жалосне само досадашње нене последице!

И да су бар у тој вези Бугарске Цркве сви Словени Турскога Царства, и Срби и Бугари, па нема би све тако и остало!

Али ту почиње невоља којој лека ни помоћи нема.

Као што је управа Васељенске Патријаршије, састављена из самих Грка, заборавила на општи значај вере, па се стада старати једино за Грке, за грчки језик, за грчку школу и просвету, нагонећи остале који Грци нису да се у том правцу образују, тако се Бугарска Екзархија баца у пропаганду бугарску, и буда је као црква у шизми, стаде за собом, на леп мапац словенскога језика у цркви, мамити све без разлике, и српско и бугарско. И колико су још тврди наши људи у својој вери и у својој свести националној, види се по томе што ни тај ни толики мапац није у Македонији покљао нити каквих особитих нити врло сјајних успеха. Од Срба македонских две су трећине пошле за Бугарском Екзархијом, а једна трећина још држи своју праотачку веру, још је верна Великој Цркви, по завету старих својих, и ако Велика Црква ни прстом не миче да ма какву концесију учини народности словенској. Толика тврда вера при тако неододивим мапцима за цело је за поштовање, али позива и на размишљање о свима питањима која се иначе сматрају као догматична.

И дан даљи Патријаршија се оглушује сваком и најмањем захтеву за задовољење својих верних у националном смислу.

Поиште ли се гдегод, ма и у најзабаченијем селу, служба словенска — Васељенска је Црква не допушта.

О коликом се тесногрудношћу у том погладу поступа, сведок је најреचितији српска црква у Скопљу, где је пре четири године словенски језик из цркве избачен и грчким замењен, ма да у том граду нема но три четири куће грчке. Пре неколико година митрополит је призренски Мелентије отео од Срба цркву св. Спаса у Призрену да је уступи Румунима, опет тога ради што се они грчким језиком слажу!

Поиште ли се гдегод школа српска — просвештеници патријаршијски олагују и не чине своје дужности.

Потражи ли се да и од Срба ко стане у ред достојанственика црквених, те да онда, међу првима, цеме своје заступити може — истичу се препреке највеће.

А од свега је гора и свеје надмашила стална небрига грчких владика да подижу просвећен и спреман подмладак.

Од како су црква и просвета наших сулемењика у Турском Царству под управом грчких владика, лако би се пишеност српска у тим крајевима и истребила, лако би се свим нестало просвећених људи међу нашим сулемењацима, да је стајало само до владика грчких. Њад не бисмо хтели да се покажемо неумерени у сумњичењу, могли бисмо чак рећи да су они то хтели и да су на то навлаш тежили.

Не зна се да се који владика грчки сетио да у својој епархији помогне коме школовати се не само у српском, него и у царско-турском и грчким школама. Ово последње се нарочито избегавадо. Ево за то и доказа.

Одмах е почетком бољих дана у Турској подигнута је 1845 на острву Халки у околини Цариграда Богословска Школа патријаршијска, која се издржава трошком патријаршијских епархија. Тота ради је свакоме епископу остављено право да у ту школу може при сваком примљу питомца послати по једнога питомца из своје епархије, а двојицу, ако би где упражњених места било. Данас је десет година од како је установљена та школа, и за то пола века не зна се да је који епископ из епархија словенских (а било их је толико) послао кога Србина у школу на Халки, да се за више црквене службе изобрази. Тота ради се Срба никако не нади у вишим чиновима црквеним, или су врло ретки, са спремом недовољном.

А знајући ово, да данас одете коме од патријаршијских људи, па да му напоменете како би требало да се у више духовне чинове па и за епископе по српским епархијама постављају Срби — добићете одговор: како би то Велика Црква врло радо учинила, ако сте јој у ставу предложити кандидате који

су: а) турски поданици; б) који знају турски; в) који су образовани у грчкој Богословској Школи. Ако таквих кандидата нема, природно је да се упућује питање онима којима је и по Божијим и по црквеним законима дужност била да се о васпитању својих мађих старају.

Свако је друго објашњавање овде излишно, јер је игра јасна. И може ли се раду грчких владика у последњим деценијама наћи оштрија критика од оне што се овим немишљивим фактима изриче?

што је војна против поменуће грчке искључивости сама собом била оправдана.

Али нека сутра патријаршија обрне слободним и правним путем националне потпуне равноправности у својој управи; нека постане оно што је њен задатак и што није требало никада ни да превиди: па ће се видети како ће се на ново заобилести потамнеда светлост Велике Цркве, и како ће створ агитација бугарских сам собом пасти.

Зашто, на прилику, патријаршија не би настала да према самим Бугарима чини оно што чини Бугарска Екзархија? Зашто патријаршија у бугарским епархијама не допусти језик словенски; зашто *она* у тим епархијама не постави епископе од бугарске народности; зашто *она* не помишља да у свој синод позове и бугарских заступника; зашто се *она* не брине о просвети народној у епархијама бугарским, и зашто снатом својих традиција и својих повластица *она* не заштити школовање на народном језику бугарском? Би ли, према таквом понашању патријаршије, могли остати бугарски екзархијски епископи изван Бугарске у подругу Царства Турскога? Зашто патријаршија заборавља да се везе тако тврде, као што су везе религиозне, не могу кидаати нити дако, нити из буди каквих разлога? Не сме се сметнути с ума у патријаршији, да народ није узалуд одступио од Велике Цркве, нити узалуд приступио Бугарској Екзархији. И он би се, без великих тежоба, вратио матери цркви, чим би она уклонила узроке који су га пређе од ње одбијали и одбили. И нису само Бугари који су зато Велику Цркву напустили, већ су уз Бугаре били пошли, па и данас су и толики Срби. Нису ли данашњи наши окрузи Нишки и Пиротски били под Екзархијом све до ослобођења нашега, и нисмо ли их ми Срби с ослобођењем самим, простим фактом да су задовољене њихове народне црквено-просветне потребе, повратили из бугарске шизме у крило Цркви Православној? Није ли све то извршено са знањем и благословом Велике Цркве? Је ли ко тада сузу пустио за бугарским владицама; мисли ли ко данас о њима?

Али и данас још није касно да се поправи и оно што је пређе поварено.

И данас још могло би се учинити да се бугарска шизма прекрати, да се вајкадашња добра слога православних опет воспостави на Балканском Полуострву.

Политика се умешала, па је у своју корист употребила потрешке у цркви. Довољно је да се потрешке из цркве уклоне, па да се све у свој ред поврати.

У Васељенској Патријаршији у Цариграду треба да се одлуче да пођу бољим путем. Онда треба да увиде да је расцеп у цркви произашао из потрешка њихових, и само из тога. И расцеп не само неће нестати пре него што би се потрешке поправиле, него ће он, с даљим трајањем потрешка, само већма пупати и ширити се.

У Васељенској Патријаршији треба да се једном сазна да *Васељенски* не значи *грчки*; да су друго дужности патриотичних друштава народности грчке, а друго дужности Васељенске Патријаршије.

Дужност је патријаршије да је према свима својим верним, без обзира на народност, увек једнака. Патријаршија није само грчка, да се једино за потребе грчке народности брине. Искључивост грчка у патријаршији је проста злоупотреба.

Бугарски су агитатори зато и извукли толике користи,

Што је било у тим окупацијама садашње Краљевине, може, ако Васељенска Црква хоће, бити у целој Македонији и по свима областима Европске Турске. До Велике је Цркве да начини бугарског епископа изишним. Да још јасније кажемо, пред њом је сад да бира: или ће Епископа да начини изишним, или ће да чека да она сама постане изишна.

Пред њом су данас Срби и Румуни што се још налазе у областима Европске Турске.

Зашто с њима не почне правилије и либералније поступање?

Захтеви православних Срба у Турској своде се на неколике тачке.

Православни Срби били би задовољни:

а. Да се по областима Европске Турске допусти по црквама служба на словенском језику где би год то жедела већина становништва.

б. Да патријаршијске духовне власти, по својим повластицама, узму у заштиту српске народне школе и просветне заводе, где их год сада има, или где би год општине желе да се подигну, те да за српско-народну просвету у опште изврши оно што је извршено и што се врши за грчко-народну просвету;

в. Да живо настане да се накнаде хотимичне потребе прошлости, и да се одмах почне испитивати потребан број манастира у Богословској Школи патријаршијској, како би се црквене службе по народу српском заузеле ђудима исте народности, и како би се толики запуштени манастири подигли.

г. Да се за сад барем двома епархијама српским по-
свете епископи српске народности.

Шта смета да патријаршија то исто призна и Румунима у Турској? Њихов језик није ни грчки ни словенски, него романски. Што му се не би допустило да и он своја права ужива онде где би општине биле искључиво румунске, или с апсолутном већином румунских становника?

У данашње време главна ствар остаје да на коме било Васељенска Патријаршија делима и поступцима покаже да

мења свој досадашњи искључиво грчки правац, да једанпут полази правилим путем — путем општим, васељенским, за све народе равноправним, путем истинитог служења вери и просвети верних својих, по језику и по потребама њиховим.

Ево јој Срба и Румуна, па нека то на њима покаже.

И онога часа, кад се то сазна — престаје узрок који је подигао Бугарску Епископију, губи вредност главно средство, којим је она своје досадашње успехе постигла. Онога часа међу словенским становништвом Европске Турске расту сада покисла крида приврженицима Велике Цркве. С тим средством у рукама, кад Велика Црква скине заоблаку у којој се сада налази, кад се покаже у истинитој светлости своје васељенске одређе, нени ће верни брзо бити готови са шизмом, она ће плинути и растопити се као снег на топлој пролетњем сунцу.

То је пут једини истинит и једини прави, којим се поудано и без сваке сумње може повратити ево већ четврт века поремећени ред православне цркве на Балканском Полуострву. Тим јединим путем може престати немили појав, по коме се у Европској Турској у једном истом месту и у једној истој епархији православној, виде данас по два епископа, један за-кони-ти а други шизматички, и онај први с мањином, а овај други с већином пастве, ма да је паства једне исте вере и често и једне исте народности.

Тим ће путем, самим природним током ствари, уз не-знатан труд, ишчезнути и изгубити разлог опстанка бугарске епархије изван кнежевине Бугарске, а црква у кнежевини вратиће се сама покорности према Васељенској Цркви и напустиће сама шизму, у којој се сада држи неодобљивим мамцем народносе пропаганде у бугарску корист, која се све једнако, на штегу слоге православних хришћана, подржава и паља из кнежевине. Бугари чине оно исто што су од Грка научили; они се истом грчком тактиком служе за своје бугарске потребе. Време је да се у Великој Цркви узму у заштиту општи хришћански интереси православних без обзира на народности.

Зар оваки резултати нису довољно намамљиви; зар служба истини и правоме позиву није довољно снажна према срцима и умовима нашега времена; зар се на врху Цркве Васељенске не може да нађе толико крепости и толико оданости узвишеноме апостолском позиву вере — да би се човек нашао који ће да прегне да избави Цркву Васељенску из нокага једне безобзирне народноне пропаганде, и да тиме рогове сабије и путове пресече оној другој, која своју корист баши из ове попрешке извлачи?

VII.

На посетку да управимо неколико завршетних речи са-
моме новом патријарху, Беговој Светости г. Антиму VII.

Није мада ствар у човечанском животу, кад путовима судбине једноме духовнику падне у део велики и свети позив да послужи цркви и православљу као поглавар Цркве Васељенске.

У великоме низу покојника који су тецајем векова то место заузимали, мало их је, који су се истакли изнад осталих, који су од обичних духовника постали истинити светитељи и узорници свога чина.

Али у ништавиду овога света, само такав живот вреди; само се такав живот изнад осталих истиче.

Ми знамо да је данас патријархова воља, патријархова енергија сијно спутана једностраним и тесним мислима фанарских саветника. Они су она средина што у Васељенској Патријаршији представља искључивост једне народности и тиме буди исте прохтеве у свакој православној народности Балканског Полуострва.

Али Цркву Васељенску не представљају ти саветници, изабрани из једног истог града и из једне исте народности; Цркву Васељенску представља патријарх. Он је пред историјом одговоран за њене неприлике и недаће. А њему пада и заслуга за свако добро, којим би се црква узвисила и синудла пред вернима својим и пред светом.

Црква је Православна у Европској Турској растућена, расцепљена, понижена, изложена подсмеху и порузи. Немо-

пућном програму стварања нове националне подлоге за вас-
постављање Византијског Царства жртвују се реалне дуж-
ности Васељенске Цркве. Тој се чудној заблуди за љубав
ломи, разбија вера; а до њеног остварења — као што је
познато — или ће се доћи или неће. Патријарх је у ствари више
играчка у рукама политичких планова, него што је орган
Цркве коју има да послужује.

Ако је истина оно што је у почетку (под I) назначено
о сукобу међу појединим патријарсима и људима на које су,
као на главне саветнике, упућени били — и досадашњи су
патријарси, више или мање, осећали горе поменути природни
несклад у схватању својих дужности. И у њих је, како се
говори, било тренутака кад су се колебали, да ли да прегну
путем који је прописивала савест православног правосеите-
ника, или путем који је препоручивао уже схватање једне
националне пропаганде. Говори се да су пред овим сукобом
неки и клонули. И ако је тако — слабост је њихова за
осуау.

Његова Светост Антим VII је нов. Он први пут прима
на се велико бреме одговорности за цркву православног
свега света.

Довољно је да му кажемо да се оних истих дана кад
он почиње свој узвишени рад, славио и *двадесет-петоготини*
помен оне исте Бугарске Епископије, која је могла и не по-
стати, да се пре двадесет и пет година у Патријаршији Ва-
селенској имало више трљивости, више предавања, а мање
искључивости.

У тим напоменама ми Његовој Светости посвећујемо ове
листиче. Нека би га свевишња милост умудрила да нађе
снаге, те да цркву православног на Балканском Полуострву
управи путем спасења, а не путем пропасти. На досадашњем
је путу само — пропаст; спасење је пак само
новом, на путу широке, васељенске трљивости.

